

PAPP Andrea

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Budapest
papp.andrea@btk.elte.hu

A MAGYAR FORDÍTÁSIRODALOM ARANYKORAI

The Golden Ages of Hungarian Literary Translation

Zlatno doba mađarskog književnog prevođenja

A magyar irodalom, köztudottan, fordítással kezdődik, az Ómagyar Mária-siralom fordításával. A fordításnak igen nagy hagyományai vannak irodalmunkban, fordítás nélkül a magyar irodalom nem az lenne, ami. A fordításoknak nemcsak kiváló külföldi műveket köszönhetünk, hanem a magyar nyelv gazdagodását, megújulását is. Dolgozatomban a magyar fordításirodalom három nagy korszakáról beszélek: 1. A fordító „gyárosok” kora, Szász Károly és társaik; 2. A *Nyugat* írói, a szép hűtlenek és társaik; 3. A múlt század ötvenes-hatvanas éveit, Németh László és társai. A korszakokról rövid jellemzést adok, beszélek a nagy műfordítókról, valamint néhány fordított műről.

Kulcsszavak: magyar műfordítás, korszakok.

A magyar irodalom köztudottan fordítással kezdődik, az Ómagyar Mária-siralommal, mely egy latin vers fordítása 1300 táján. A fordítót nem ismerjük, de nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar verselésnek és a magyar költői nyelvnek addig nem is sejtett fejlettségéről is tanúbizonyságot tesz, gondoljunk csak a következő versszakra (mai átírás):

*Világ világa,
Virágnak virága!
Keserűen kintatul,
Vos szegekkel veretül.¹*
(Egykori kiejtés szerinti szöveg
Pais Dezső olvasatában)

*Világnak világa,
virágnak virága,
keservesen kínzanak,
vas szegekkel átvernek!²*
(Vizkelety András értelmezésében)

¹ <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/kkor/028.htm>

² <http://www.magyarzenetortenet.hu/do/doak07.html>

Ha a középkort nézzük, a *kódexirodalom* teljes egésze fordítás, a reformáció térhódítását is a fordításirodalom felélénkülése követte. Magyarországon a nemzeti megújulás gondolatának egyik legfontosabb megnyilvánulása a műfordítói tevékenység újabb fellendülése. Itt elsősorban Kazinczy Ferenc (1759, Érsemjén–1831, Széphalom) nevét kell említenünk, a nyelvújítás vezéralakját, aki a reformkor előtti évtizedekben a nemzeti felemelkedés és önállósodás ügyét szolgálta. Műfordítói munkássága igen jelentős, a *Hamletet* is ő fordította le először, igaz, németből. A műfordítást fontosnak tartotta, mert készületlennek tartotta a magyar nyelvet eredeti művek írásához.

A műfordítás-irodalom *első nagy korszaka* vagy aranykora a 19. századra tehető, nevezhetjük ezt a „fordítógyárosok” korszakának is. Valószínű, Ezra Poundnak igaza van, „[a] great age of literature is perhaps always a great age of translations”. (Az irodalom nagy korszaka talán mindig a fordítás nagy korszaka is.)

A 19. század minden kétséget kizáróan a magyar irodalom aranykora is – gondoljunk Petőfi, Arany, Vörösmarty munkásságára, és itt kell megemlíteni, hogy ők maguk is foglalkoztak műfordítással. De akikről most részletesebben szólunk, nem elsősorban műfordítók/költők, van rendes polgári foglalkozásuk, például statisztikus (Vargha Gyula); református püspök (Szász Károly); levéltáros (Zempléni Árpád). Maga a *műfordítás* szó Ország László szerint az 1830-as évek táján jelenik meg, hogy megkülönböztessék az irodalmi igényű átültetéseket az iskolai fordításgyakorlatoktól.

A 19. század legtermékenyebb műfordítója kétségkívül *Szász Károly* (1829, Nagyenyed–1905, Budapest) református püspök, a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Hihetetlen munkabírása volt, saját művei mellett hatalmas mennyiségű műfordítása is van. Shakespeare nyolc, Molière hat szindarabját fordította, de a *Divina Commediát*, a *Nibelung-éneket*, Goethe lírai költeményeit, Heinét, Miltont, Verne Gyulát, Victor Hugót, Tennyson költeményeit, Byront, Emersont, Thackerayt, Bérangert is fordított. Kosztolányi Dezső így emlékezett meg a nagy „előharcosról” a *Téli regé új szövegéről* című tanulmányában: „nemzedékek munkáját végezte el egymaga, és utat hasított nálunk az európai műveltségnek” (Kosztolányi 1933).

Vargha Gyula (1853, Káva–1929, Budapest) nem kevésbé jelentős műfordító, aki az Országos Statisztikai Hivatal igazgatója volt, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja. Ő elsősorban francia romantikusokat (Leconte de Lisle, Heredia, Verlaine) fordított, de saját költeményei is jelentősek. „Fordításai nemcsak művészi feladatok kitűnő megoldásai, hanem akaratlan vallomások is azokról a költői hatásokról, melyek költészetének formáló tényezői voltak” (Schöpflin 1929).

Ábrányi Emil (1851, Pest–1920, Szentendre) költő, műfordító, versei 1866-tól jelentek meg, a Kisfaludy Társaság tagja, igen jelentős műfordítói munkássága, Byron-, Rostand-, Wagner-, Fouque-műveket fordított. Egyik legszebb verse az *Él a magyar*, mely rendkívül népszerű volt az ifjúság körében, de ma is aktuális jelentéssel bír:³

*Fessétek bár sötétre a jövőt,
Mondjátok, hogy már torkunkon a kés,
Beszéljetez közelgő, hosszú gyászról,
Mély süllyedésről, biztos pusztulásról:
Engem nem ejt meg gyáva csüggedés!
Szentül hiszem, akármit mondjatok,
Hogy a magyar nem vész el s élni fog!
Többet ki küzdött és ki szenvedett?
Hiszen vértenger, temető a mult!
Vetettek rá halálos szolgaságot,
Irtották szörnyen... ámde a levágott
Törzsek helyén még szebb erdő virult.
Ezért hiszem, akármit mondjatok,
Hogy a magyar nem vész el s élni fog!*

Ábrányi Emil fordításairól írták *A magyar irodalom története* című műben:⁴ „Vannak művek, amelyeket el sem tudunk képzelni másképpen, mint az ő szavaival”.

Zempléni Árpád (1865, Tállya–1919, Budapest) Vargha Gyula és Ábrányi Emil mellett a századvég legjelentősebb műfordítója. A Kisfaludy Társaság tagja, 1896-tól élete végéig a Magyar Földhitelintézet levéltárosa. Elsősorban franciából fordít (Maupassant, Verlaine stb.). Verseit, elbeszélő költeményeit, ódáit Móricz Zsigmond dicsérte, szerinte Zempléni Árpád „ott marad a magyar irodalom legfőbb becsei közt”⁵, ám ezek a művek mégsem váltak az irodalmi kánon részévé.

Radó Antal (1862, Mór–1944, Budapest) (Roder Antal) műfordítói munkássága is igen jelentős, neki köszönhetjük a műfordítással kapcsolatos két alapvető művet, nevezetesen: *A magyar műfordítás története* (1772–1831) (Budapest, 1883), valamint *A fordítás művészete* (Budapest, 1909) címűt. Angolból (Byron,

³ Részlet. <http://mek.oszk.hu/00500/00582> (2014. okt. 10.)

⁴ <http://www.mek.oszk.hu/01100/01149/html/abranyi.htm> (2014. okt. 10.)

⁵ <http://www.huszadikszazad.hu/print.php?id=12598&mode=article> (2014. okt. 1.)

Shakespeare), olaszból (Goldoni, Checchi), németből (Schiller), franciából (Musset) fordított. 1881-ben Szász Károly a Kisfaludy Társaságban bemutatta Tasso *Megszabadított Jeruzsálemének* néhány énekét Radó Antal fordításában, melynek alapján a társaság felszólította az egész eposz lefordítására. Dolgozott az Operaház számára is, számos dalműfordítást végzett. 1885 és 1922 között a képviselőház gyorsirodájának munkatársa, majd a vezetője volt. 1895-ben lett a Kisfaludy Társaság tagja.

Bérczy Károlynak (1821, Balassagyarmat–1867, Pest) (Standt Károly) köszönhetjük az első Anyegin-fordítást, 1866-ból, mely fordítás sok tekintetben ma is korszerű, ezenkívül Dickens műveit fordította, ő is tagja volt a Kisfaludy Társaságnak.

Meg kell említenünk, hogy a 19. század nagy műfaja a regény, az orosz írók rendkívül népszerűek, Gogolt már Arany János is fordított, de németből (1861 – *A köpönyeg*). Turgenyev annyira kedvelt, hogy szinte a megjelenéssel azonos időben jelennek meg művei magyarul, de Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov is bevonul irodalmunkba, olyan fordítóktól, akik már orosz eredetiből fordítanak. Az egyik legjelentősebb *Szabó Endre* (1849, Nagytornya–1924, Budapest), aki fordított németből, franciából, de legtöbbit oroszból. Kárpátaljai rutén vidékről származott, többször járt Oroszországban, a rutén nyelv segítségével könnyen megtanulta Puskin nyelvét. Többek között fordította Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődését* (1888); Puskin, Lermontov, Turgenyev, Nyekraszov verseit (*Orosz költők* 1892); Csehovtól *A párbajt* (1896); Tolsztojtól *A sötétség országát* (1901), de írt *Zsebbe való nyelvtant* (1888). Füst Milán 1921-ben a *Nyugatban* megjelent Szabó Endre fordításairól című cikkében ezt írta:

Az ő fordításait a magyar irodalom kincsei közé sorolom. Csak aki maga is kítűnő író – csak az tud így fordítani, mint ő. – Aki így tud magyarul, aki így érzi az eredetinek legtitikosabb zengését s így tudja éreztetni – akinél munkáin sosem érzem, hogy fordítást olvasok, hanem minden munkájánál azt érzem, hogy eredeti, magyarul írott mű van a kezemben – az maga is kiváló művész! (Füst 1921).

Mint láttuk, a fent említett műfordítók legtöbbször a *Kisfaludy Társaság* tagja volt. Nem véletlen ez, hiszen a társaság, mely 1836-ban alakult, a 19. század fontos irányítója lett az irodalmi ízlés fejlesztésének, a hazai szépirodalom támogatójának, valamint a fordítás „intézményesítésén” is fáradozott. Így például jelentős vállalkozás volt a magyar Shakespeare (1861–1879), a tíz kötetes Molière (1863–1882), a három kötetes Racine (1872–1875). Összességében elmondhatjuk erről a korról (természetesen nem soroltuk fel az összes műfordítót, csak

a jelentősebbeket), hogy ahogy Szabó Ede írja, a „kevés mester és sok mesterember kora ez” (Szabó 2010, 211). Valamint az is igaz erre a korra, megint Szabó Edét idézve: „a maguk idején még a tökéletlenebb, gyengébb fordítások is hivatást teljesítettek, s nemcsak az olvasók ismereteit gazdagították, íróinkat ösztönözték, de elő is készítették a talajt az új, virágzóbb műfordítás-irodalom kisarjadásához” (Szabó 2010, 225), és ez átvezet minket a *Nyugat* nemzedékéhez.

A második nagy korszak a *Nyugat* (1908–1941). A *Nyugat* költői – elsősorban Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, akikről Rába György kiváló munkája, *A szép hűtlenek* (Akadémiai Kiadó, 1969) szól, valóban művészi fokon művelték a műfordítást. Örök kérdés: a műfordítás mesterség vagy művészet? Szabó Ede szerint a 19. század végére művészetté érlelődött (Szabó 2010, 225). Nem lehet nem egyetérteni azzal a megállapítással, hogy „ez a munka kezdettől fogva szolgálat volt – sőt eleinte névtelen szolgálat!” (Szabó 2010, 225). Itt jegyezném meg, hogy már ugyan nem névtelen, hiszen a fordító neve szerepel a műveken, de rendszerint – Japánt kivéve – nem a címlapon, és valljuk be, nagyon kevesen tudják egyes műveknél, ki a fordító. A *Nyugat* mindhárom nemzedékében találunk kiváló műfordítókat, a nagy hármason kívül említhetjük Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Radnóti Miklós nevét. A nagy költők műfordításaival szemben sokszor az a „vád” merül fel, hogy saját verset alkottak. Nagyon jó példa erre Babits Mihály, aki azt mondta, hogy a legszebb MAGYAR (!) vers az *Óda a nyugati szélhez* (Tóth Árpád fordítása). Mivel ez a korszak sokkal ismertebb, jobban feldolgozott, ezt nem kívánom részletesen bemutatni, de érdemes néhány gondolatot megemlíteni, hogy például a „nagy költő-műfordítók” miket gondoltak a műfordításról. Talán legismertebb és legtalálhatóbb *Kosztolányi Dezső* (1885, Szabadka–1936, Budapest) „gúzsba kötötte tancolni” (Kosztolányi 1913), illetve: „A fordítás mindig ferdítés is. Ha az értelmet híven, szóról szóra tolmácsoljuk egy másik nyelven, akkor szükségképp megváltozik a szavak alakja s ezzel együtt a mondat hangulati velejárója is” (Kosztolányi 1966, 176). *Babits Mihály* (1883, Szekszárd–1941, Budapest) szerint a műfordítás „pávatollakkal való ékeskedés”, Szabó Lőrinc a „világirodalom lélekcserejének” nevezi, de talán a legkeserűbben *Kálnoky László* (1912, Eger–1985, Budakeszi) fogalmaz, aki *A műfordító halála* című versben így ír:⁶

Végre megkapta, amit keresett
ez a bolond, ki buzgón töltögette
saját vérét idegen szellemekbe,

⁶ http://epa.oszk.hu/02500/02518/00172/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1961_03_336-338.pdf (2014. okt. 10.)

A nyugatos költők, fordítók csodálatos munkát végeztek, ők már művészi fokon művelték a fordítást, és valószínű, hogy a *Nyugat* nagy műfordító gárdájának példaadó, pezsdítő hatása nemzedékeken át tartott, és megkockáztatom, talán napjainkig tart – gondoljunk kiváló ifjú költő-műfordítóinkra, mint Lackfi János vagy Varró Dániel.

A harmadik nagy kor 1945 után az *ötvenes*, illetve a *hatvanas évek*. Az ötvenes években sok írónk, költőnk politikai okok miatt nem publikálhatott, ezért fordításba „menekültek”. *Németh László* (1901, Nagybánya–1975, Budapest) *Égető Eszter* című regényének betiltása 1949-ben igen rosszul érintette az író, aki 1957-ig fordításokból élt. 1949 és 1957 között több mint tízezer oldalt fordított orosz, cseh, lengyel, német, angol, norvég nyelvekből, ahogy ő maga írja:

miután legjobb regényeimet, az *Iszony-t* s az *Égető Eszter-t* megírtam, 1949–57 közt egész könyvtárnyi orosz, cseh, majd nyugati munkát fordítottam, amelyek közt volt olyan remekmű, mint a *Karenina Anna*, *Tolsztoj Elbeszélései*, *Alekszej Tolsztoj I. Péter-e*, később három *Shakespeare*-, három *Ibsen*-dráma, több érdemes orosz, cseh, német mű, de sok, amelyeknél magam, ugyanannyi fáradsággal, különbeket írhattam volna (*Németh* 2011, 32).

Ez mintha azt jelentené, kicsit sajnálja, hogy nem alkothatott saját műveket, bár az *Anna Karenináról*, mely 1950-ben jelent meg, ő maga azt írta, hogy „a *Karenina Anna* alighanem a legolvasottabb magyar nyelvű könyv” – és ez valószínű, hogy így is volt, mint ahogy a regény kezdő mondatát sokszor idézzük is: „A boldog családok mind hasonlók egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.”⁷ Szerencsére 1957 után írói pályája ismét kiteljesedett, de azt hiszem, mindannyiunk szerencséje, hogy műfordítással is foglalkozott.

Ottlik Géza (1912, Budapest–1990, Budapest) 1948 és 1957 között, ahogy *Németh László*, szintén kiszorult az irodalmi életből, és ő is műfordításból igyekezett megélni. Nevéhez fűződik többek között *Gottfried Keller*, *Thomas Mann* elbeszéléseinek, *Hemingway Az öreg halász és a tenger* című művének fordítása. Szívesen fordított *Shaw*-, *Osborne*-, *Dickens*-műveket is – mindannyiunk örömére.

A hatvanas évek a megkésett művek korszaka, a politikai enyhülés is közrejátszott ebben, hogy korábban megjelent akár nyugati, akár orosz művek megjelenhettek. Ebben igen nagy szerepe volt a *Nagyvilág* című folyóiratnak, amely 1956 októberétől jelent meg és a világirodalom kortárs alkotásait mutatja be,

⁷<http://mek.oszk.hu/00500/00510/html/>

tájékoztató a külföldi irodalmi élet figyelemre méltó eseményeiről. Ami a nyugati írókat illeti, Joyce, Proust, Camus, Sartre, Beckett jelentek meg a *Nagyvilágban*, de az oroszok közül nemcsak Szolzsenyicin, hanem például Jevtusenko is. Albert Camus *Sziszüphosz mítosza* (1942) 1966-ban jelent meg a *Nagyvilágban*, majd 1990-ben a Magvető Kiadónál Győry János és Vargyas Zoltán fordításában.

Az aranykorok, úgy tűnik, elmúltak, bár Ben Franklin szerint „the golden age was never the present age” (az aranykor sosem volt a jelenkor).⁸

A magyar műfordítás-irodalom – sajnos – nem a legmagasabb színvonalú, ez sok mindennel magyarázható – pénztelenség, igénytelenség, szerkesztők hiánya – de reménykedjünk, hogy a „lélekrokonok” (Gaál Gábor csodálatos szava a fordítókra) nem keserednek el a körülmények miatt, és továbbra is folytatják ezt a nehéz, de gyönyörű munkát, hiszen ahogy Babits Mihály a *Purgatórium* fordításához fűzött utószavában írta: „Minden fordítás ajándék a nemzetnek.”⁹

Irodalom

Ábrányi Emil. *Költemények*. <http://mek.oszk.hu/00500/00582/> (2014. okt. 10.)

Babits Mihály: A fordító paradoxona. <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/SOMLYO/somlyo00926/somlyo00988/somlyo00988.html> (2014. okt. 15.)

Béládi Miklós. 1986. *A magyar irodalom története*. <http://www.mek.oszk.hu/01100/01149/html/abranyi.htm> (2013. nov. 5.)

Franklin, Benjamin: *Quotes*. <http://publicquotes.com/quote/4546/the-golden-age-never-was-the-present-age.html> (2014. nov. 5.)

Füst Milán. 1921. Szabó Endre fordításairól. *Nyugat* 6. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00289/08802.htm> (2014. okt. 15.)

Kálnoky László. 1961. A műfordító halála. *Irodalomtörténet* http://epa.oszk.hu/02500/02518/00172/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1961_03_336-338.pdf (2014. okt. 10.)

Kosztolányi Dezső. 1913. A „Holló”: Válasz Elek Artúrnak. *Nyugat* 21. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00139/04522.htm> (2014. okt. 10.)

Kosztolányi Dezső. 1933. A Téli rege új szövegéről. *Nyugat* 19. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00563/17626.htm> (2014. szept. 10.)

Kosztolányi Dezső. 1966. *Idegen költők: Összegyűjtött műfordítások*. Budapest: Szépirodalmi.

⁸ <http://publicquotes.com/quote/4546/the-golden-age-never-was-the-present-age.html>

⁹ <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/SOMLYO/somlyo00926/somlyo00988/somlyo00988.html>

- Móricz Zsigmond: A magyar költő. Zempléni Árpád halálára. *Huszdik Század*. <http://www.huszdikszazad.hu/prSSint.php?id=12598&mode=article> (2014. nov. 1.)
- Németh László. 2011. *A felelősség szorításában: Jelek a társadalomnak 1945–1975*. Budapest: Digitális Irodalmi Akadémia. Petőfi Irodalmi Múzeum. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000007898&secId=0000830017&mainContent=true&mode=html> (2014. okt. 10.)
- Ómagyar Mária-siralom. Egykori kiejtés szerinti szöveg Pais Dezső olvasatában. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/kkor/028.htm> (2013. dec. 15.)
- Ómagyar Mária-siralom *Vizkelety András értelmezésében*. <http://www.magyarzene.tortenet.hu/do/doak07.html> (2012. dec. 10.)
- Pound, Ezra: *Quotes*. <http://www.brainyquote.com/quotes/quotes/e/ezrapound384110.html#XCBpLCDkc24twvPC.99> (2014. nov. 1.)
- Schöpflin Aladár. 1929. Vargha Gyula. *Nyugat* 10. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00467/14517.htm> (2014. okt. 10.)
- Szabó Ede. 2010. *A műfordítás*. Budapest: Könyvmolyképző Kiadó.
- Tolsztoj, Lev Nyikolajevics. *Anna Karenina*. Ford. Németh László. <http://mek.oszk.hu/00500/00510/html/> (2013. okt. 10.)

THE GOLDEN AGES OF HUNGARIAN LITERARY TRANSLATION

Hungarian literature starts with a translation from Latin, namely, a poem entitled ‘The lament of Mary’. In Hungarian literature translation has a great tradition, without translation our literature would be something different. Translations contributed to becoming acquainted with outstanding foreign works on the one hand, and enrich and renew Hungarian language on the other. The paper deals with the three golden ages of literary translation: 1. The age of the ‘translator manufacturers’: Károly Szász et al. 2. The age of the monthly ‘Nyugat’ – ‘*belles infidèles*’ et al., and 3. The age of the 50s and 60s: László Németh et al. The paper describes the ages, the translators and some translated works.

Keywords: Hungarian literary translation, Golden age.

ZLATNO DOBA MAĐARSKOG KNJIŽEVNOG PREVOĐENJA

Kao što je opšte poznato, mađarska književnost je započela prevođenjem *Staromađarske žalopojke Marijine* [Ómagyar Mária-siralom]. Prevođenje ima veliku tradiciju u književnosti Mađara, bez prevođenja mađarska književnost ne bi bila ono što jeste. Prevodiocima se može zahvaliti ne samo na izuzetnim inostranim delima, već i na bogaćenju i obnavljanju mađarskog jezika. U radu autorka istražuje tri velika razdoblja mađarske literature u prevodu: 1. doba prevodilaca „industrijalaca”, Karolj

Sas i saradnici, 2. Pisci Njugata, lepi/e nevernici/e i saradnici, 3. Pedesete-šezdesete godine prošlog veka, Laslo Nemet i saradnici. Autorka daje kratku karakterizaciju nabrojjenih razdoblja, govori o velikim književnim prevodiocima, odnosno, o nekoliko prevedenih dela.

Ključne reči: mađarsko književno prevođenje, razdoblja.

A kézirat leadásának ideje: 2014. nov. 10.

Közlésre elfogadva: 2015. jan. 10.